

SOVETLAR HUKUMRONLIGI YILLARIDA ICHKI ISHLAR IDORALARI TIZIMINING YUZAGA KELISH BOSQICHLARI VA FAOLIYATI

Temirova Mashhura Muhammadaminovna

Qo'qon universiteti dotsenti

+998912869015

MAQOLA HAQIDA
Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil
Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil
Jurnal soni: 15
Maqola raqami: 23
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1203>
KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS

sovetlar, "shig'ovul", ichki ishlar, qaror, farmon, "posbon", jinoyat, jamoat, aholi, profilaktik, qonun, nizom, "mirshab", uyushgan jinoyatchilik.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Chor Rossiyasi va sovetlar hukumronligi yillarida O'zbekistonda ichki ishlar idoralarining tashkil etishi jarayonlari, ularning dastlabki nomlanishi, vazifalari huquqiy asoslarini mustahkamlanishi, ichki ishlar sohasini takomillashtirish uchun respublikada olib borilgan islohatlar, qarorlar, farmonlar va ularning amaldagi natijalari ilmiy asosda tahlil etilgan. Shunidek, 1917 yil 13 dekabrda Turkiston Markaziy ijroiya qo'mitasi tomonidan "Turkiston Respublikasining sovet milisiyasi to'g'risida"gi nizomi tasdiqlanganligidan keyingi jarajonlar to'g'risida so'z boradi. XKSning 1918 yil 29 yanvarda Turkiston o'lkasi "Zaxira kadrlarini yaratish va militsiyani qayta tashkil etish to'g'risida"gi 17-sonli buyrug'i e'lon qilinishi natijasida Yangi militsiyani tashkil etish va kadrlar tayyorlash ishiga rahbarlik qilish uchun 1918 yil 30 yanvarda "Turkiston o'lkasi shahar va tumanlari militsiya inspektori boshqarmasining bo'limi" tashkil etilganligi va uning joylardagi ijrosi to'g'risidagi masalalar tahlil etilgan. Shuningdek maqolada sovetlar hukumronligining dastlabki yillaridagi respublikadagi jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlari islohatlardan keyingi jarayonlar bilan aniq tahlillar asosida qiyosiy o'rganilgan. Bundan tashqari olingan tahlil natijalari asosida ichki ishlar sohasi hodimlarini ish samaradorligini oshirishga doir taklif va xulosalar ishlab chiqilgan.

Kirish. So'ngi yillarda dunyo miqyosida globllashuv jarayonlari, iqtisodiy, mafkuraviy, milliy mojarolar va turli siyosiy to'qnashuvlar qurolli harakatlarga aylanib borayotganligi sir emas. Dunyoning ko'plab davlatlarida qarama-qarshiliklarning xalqaro tus olayotganligi, ommaviy noroziliklar, mintaqaviy mojarolar, ichki nizolarning kuchayib borayotgani davlatlar xavfsizligini ta'minlash masalasiga e'tiborni kuchaytirmoqda. Mazkur holatlar davlat mexanizmini asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan politsiyaning davlat boshqaruvi va fuqarolar xavfsizligini ta'minlovchi organ sifatidagi o'rni va rolini kuchaytirib borish zaruratini oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'linmalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ2896-sonli (2017 yil 18 aprel) qarori[1] O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatining tarixiy ildizlarini ilmiy asosda tahlil etishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid dastlabki tadqiqotlarni o'tkazgan N.Taumuratovning "История милиции Каракалпакстана в период восстановления национальной государственности (1917-1936 гг.)" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi (1999) va A.Yermetovning "Turkiston ASSRda nazorat organlari va ularning totalitar tuzum o'rnatilishidagi o'rni. (1925-1991 yillar)" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi, Q.Qodirov. Mustaqillik davrida O'zbekistonda ichki ishlar idoralarining faoliyati (1991–2011 yillar): Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasilarini keltirib o'tish mumkin. Mazkur tadqiqotlarda ichki ishlar sohasi faoliyatini turli bosqichlari bo'yicha tahlil qilingan. Jumladan, N.Taumuratov o'z tadqiqotida Qoraqalpog'istonning sovet davridagi ichki ishlar sohasi faoliyatini yoritgan bo'sa, A.Yermetov shu davrdagi O'zbekistondagi ichki ishlar sohasi faoliyatini ilmiy jihatdan tahlil etgan. Ammo mazkur sohaning mustaqillik yillaridagi faoliyati tarixiylik jihatdan faqatgina Q. Qodirov tomonidan ilmiy asosda tahlil etilgan. Mazkur tadqiqotlar o'zining soha faoliyatini turli davrlar va hududlar bo'yicha tarixiylik jihatdan tahlil etilganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin yuqoridagi tadqiqotlarning barchasida ichki ishlar sohasi faoliyati umumiy tarzda o'rganilgan. Shu sababdan ichki ishlar sohasining muhim va yirik tarmog'i hisoblangan profilaktika inspektorlari faoliyati yaxlit tarzda tahlil etish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada obyektivlik, tarixiylik, izchillik tamoyillari, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, miqdoriy tahlil, tizimlashtirish, muammoviy-xronologik kabi usullardan foydalanildi. Yuqoridagi metodlardan foydalangan holda tadqiqot natijalari shakllantirilib, tegishli xulosa va takliflar taqdim etildi.

Tadqiqot natijalari. O'zbekiston o'z Mustaqilligi va suverenitetini qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan boshlab jamiyatda barqarorlikni,

fuqarolarning tinchligi va osoyishtaligini ta'minlash hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi, bu hayotiy muhim vazifa respublika ichki ishlar idoralarida xizmat qilayotgan milisiya posbonlari zimmasiga yuklatildi" [1], deb ta'kidlagan O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov. Haqiqatan ham istiqloqlning ilk yillaridan ichki ishlar idoralari zimmasiga mas'uliyatli vazifa yuklatilib, jamiyatning keyingi barqaror rivojlanishida ularning hissasi salmoqli bo'ldi.

O'zbekistonning ko'p asrlik tarixida xavfsizlik va barqarorlik doimo muhim o'rinni egallagan. Buning asosiy omili – mamlakatimizning tashqi va ichki xavfsizligini ta'minlovchi kuchli armiya va huquq-tartibot organlarining samarali faoliyatidir. Buning asosiy omillaridan biri mamlakat chegaralarini muhofaza qiluvchi qurolli kuchlar va fuqarolarning tinch-osoyishta hayotini ta'minlovchi huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Har bir sohaning faoliyati bo'lgani kabi, ichki ishlar organlari ham uzoq tarixga borib taqaladi. Jamiyat rivojlanib boravergani sababli, ularning faoliyati ham doimo o'zgarib turgan. Ya'ni, ilgari davrlarda ularning ishlari hozirgi davrdagi milisiyaning ishlariga o'xshamagan bo'lishi mumkin. Lekin, doim xalq xavfsizligini ta'minlash uchun xizmat qilib kelganlar.

O'zbekiston hududida ichki ishlar organlarining paydo bo'lishi va rivojlanishi uzoq va murakkab tarixiy jarayon bo'lib, har qaysi davrda xususan, amirlik va xonliklar davrida ham ichki ishlar organlarining asosiy vazifasi davlatning xavfsizligini ta'minlash, jinoyatchilikka qarshi kurash va jamoat tartibini saqlashdan iborat edi. Mutaxassislarining ta'kidlashicha, jamiyatda tartibni saqlash va huquqni himoya qilish bilan shug'ullanuvchi organlar insoniyat tarixi qadar qadimdan mavjud bo'lgan. O'zbekiston tarixi manbalarini tahlil qilganda ham, bunday tuzilmalarning ildizlari juda qadimga borib taqaladi. Go'yoki, "milisiya" so'zining o'ziga sinonim bo'lgan yoki faoliyati o'xshash bo'lgan tushunchalar qadimgi davrlarda ham qo'llanib kelingan. Shunga qaramasdan, geografik nomlarni o'rganuvchi olimlarning ko'plab ilmiy ishlarida "milisiya" yoki "ichki ishlar organlari" degan atamalarining aniq ta'rifiga kamdan-kam duch kelamiz. Ba'zi manbalarda bu haqda qisqacha ma'lumotlar uchrasa-da, ular yetarli darajada batafsil emas. Ammo, turli davrlarda bu xizmat vakillarini "soqchi", "chokar", "yasovul", "kutvol", "shig'ovul", "qorovul", "qo'riqchi", "shixna", "sarboz", "mirshab", "shabgard", "mulozim", "posbon", "jandarm", "polisiyachi", "drujinachi", "milisiya", "ichki ishlar idoralari" kabi iboralar shaklida ishlatib kelinganligini manbalarda uchratish mumkin [2].

O'zbekiston Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilganidan so'ng, bu yerda Rossiyaning ichki ishlar tizimi joriy etildi. Bu tizimning asosiy xususiyati uning markazlashtirilganligi va qat'iy hukumronligi edi. Aynan sovetlar hukumronligi davriga kelib respublikada ichki ishlar

organlari faoliyatining asosiy vazifalari tizimli ravishda faoliyati shakllanib bordi, hamda ichki ishlar organlarining roli sezilarli darajada oshdi.

O'zbekistonning sovet davridagi ichki ishlar organlari faoliyati, ko'plab boshqa sohalaridagi kabi, markaziy hukumatning qat'iy nazorati ostida bo'lgan va siyosiy maqsadlarga xizmat qilgan. Bu organlarning asosiy vazifasi jamoat tartibini saqlash bilan bir qatorda, ko'pincha siyosiy qarashlari tufayli ta'qib qilingan shaxslarni kuzatish va qiynoqqa solish kabi faoliyatlarni ham amalga oshirishgan.

"Sovet davri" milisiya tarixiga nazar solsak, uning paydo bo'lishi 1917 yilgi fevral inqilobi bilan bog'liq ekanligini ko'ramiz. O'sha paytda Rossiyada vaqtinchalik burjuaziya hokimiyati o'rnatildi. Bu hokimiyat Turkistonni boshqarish uchun maxsus komitet tuzdi. Bu komitetga boylar, sotsialistlar va boshqa burjuaziya vakillari kiritildi. Yangi hokimiyat avvalgi mustamlakachilik siyosatini davom ettirdi. Qishloq boshqaruvchilari, oqsqoqlar va qozilar o'z o'rinlarida qoldirildi. Boylar xalqni urushga bormoqqa chaqirdi va xalqqa bo'lgan zulmni kuchaytirdi. Bu siyosat ishchilar, askarlar va kambag'al dehqonlarni norozi qildi. Askarlar va ishchilarning yig'ilishlarida yangi hokimiyatga ishonchsizlik bildirildi.

Ma'lumki, burjua Muvaqqat hukumati revolyusion kurashning keng tus olib borayotganidan cho'chib, mehnatkashlarning kayfiyati bilan hisoblashishga ham majbur bo'lar edi. Bu hukumat chorizmning polisiyachilik apparatini saqlab qolishga biron-bir darajada intilish mumkin emasligini tushunardi, aks holda xalq bilan kelishib bo'lmadi. Shuning uchun ham Muvaqqat hukumat polisiya va jandarmeriyani tugatishga rasman rozilik berishga majbur bo'ladi.

1917 yil 6 martda Vaqtli hukumat jandarmkorpusini tarqatib yuborish to'g'risidagi qarori qabul qilindi. Shu yilning 10 martida "Polisiya departamentini bekor qilib, uning o'rniga "xalq milisiyasi"ni tashkil qilish haqidagi"gi qarori Rossiya imperiyasi hududida polisiya o'rniga milisiya tashkil etilganligi to'g'risidagi birinchi yuridik hujjat bo'lib xizmat qildi [3].

1917 yil 25 oktyabrda Petrograd Oktyabr to'ntarishi amalga oshirilib, bolsheviklar hokimiyatni egallaganidan keyin, bu voqealarning uzviy davomi sifatida 1 noyabrda Toshkent Soveti Turkistonda sovet hokimiyati o'rnatilganini e'lon qildi. Sho'rolar o'zlarining bosh-qaruv doirasini kengaytirish maqsadida Yangi Termiz va Kattaqo'rg'onda, Yangi Buxoro (Kogon), Samarqand va Namanganda ham hokimiyatni o'z qo'liga oldi. Turkiston o'lkasida hokimiyat bolsheviklar qo'liga o'tishi bilan Muvaqqat hukumatning barcha bo'g'inlari tugatilib, o'rniga davlat hokimiyati va nazorat organlari tashkil etilib, sovet boshqaruv tizimi o'rnatildi. 1917 yil 28 oktyabrda (yangi sana bilan 10 noyabrda) sovet hukumatining vakolatiga binoan, RSFSR Ichki ishlar xalq komissarligi qabul qilgan "Ishchi militsiyasi to'g'risida"gi qaror yangi turdagi militsiya tashkil etilganligi haqidagi birinchi ko'rsatma edi. 1917 yil 28 oktyabrda (yangi sana bilan 10 noyabrda) sovet hukumatining vakolatiga binoan, RSFSR Ichki ishlar xalq komissarligi qabul qilgan "Ishchi militsiyasi to'g'risida"gi qaror yangi turdagi militsiya tashkil etilganligi haqidagi birinchi ko'rsatma edi [4].

Turkistonda mehnatchilar va qishloq xo'jalik ishchilaridan iborat yangi tartibot kuchlari yaratila boshlandi. 1917 yilning 18 noyabrida qabul qilingan hukumat qaroriga ko'ra, barcha ishchi, dehqon va askarlar kengashlariga xalq milisiyasini tashkil etish topshirig'i berildi. Bu tuzilma aholining hayoti va mulkini himoya qilish vazifasini o'z zimmasiga oldi [5].

1917 yil 13 dekabrda Turkiston Markaziy ijroiya qo'mitasi tomonidan "Turkiston Respublikasining sovet milisiyasi to'g'risida"gi nizomi tasdiqlandi [6]. Nizomda Turkiston Respublikasi ishchi dehqon milisiya xodimlarining asosiy xizmatlari, ularga qo'yiladigan talablar hamda hudud bo'yicha navbatchining majburiyatlari, shahar, uyezd milisiyasi bo'limi boshlig'i va ularning yordamchilari bajaradigan vazifalar ko'rsatib o'tilgan edi.

Yangi milisiyani shakllantirish va kadrlar tayyorlash ishiga rahbarlik qilish uchun 1918 yil 30 yanvarda "Turkiston o'lkasi shahar va tumanlari milisiya inspektori boshqarmasi bo'limi" tashkil etildi [7].

Turkistonda ishchi-dehqon milisiyasining yangi organlarini tashkil etish ishi 1918 yil fevral oyida boshlanib, rejali suratda olib borildi va asosan o'sha yilning birinchi yarmida tugallandi. 1918 – 1922 yillar mobaynida Turkiston kommunistik partiyasi va Sovet hukumati milisiyasi tashkiliy jihatdan takomillashtirishga va uni Sovet hokimiyatiga sodiq bo'lgan proletar kadrlar bilan, ayniqsa ko'ngilli mahalliy millat vakillari bilan mustahkamlashga jiddiy e'tibor berdilar [8].

Bu davrda Sovet Rossiyasi shaharlarida bo'lgani kabi, Turkistonda ham Ishchi-dehqon militsiyasini tashkil etish ishlari yanada jadallashtirildi. 1918 yil 8 yanvarda Turkiston o'lkasi Fuqaro ma'muriy qism xalq komissari Petrovskiy ishchi va dehqon Sovetlariga "Toshkent xalq militsiyasiga kirishni istovchilar uchun ro'yxat tuzish"ni taklif etdi. Uning maktubida shunday deyiladi: "Asosiy xizmatga faqat o'tmishi benuqson bo'lgan kishilar qabul qilinadi. Har bir nomzod haqida qisqacha tarjimai hol bo'lishi kerak".

1918 yil 29 yanvarda Turkiston o'lkasi XKSnig "Zaxira kadrlarini yaratish va militsiyani qayta tashkil etish to'g'risida"gi 17-sonli buyrug'i e'lon qilindi. Yangi militsiyani tashkil etish va kadrlar tayyorlash ishiga rahbarlik qilish uchun 1918 yil 30 yanvarda "Turkiston o'lkasi shahar va tumanlari militsiya inspektori boshqarmasining bo'limi" tashkil etildi. Militsiya inspektori vazifasini vaqtincha bajaruvchi qilib A. Baranovskiy tayinlandi. Inspektor o'lka hududi doirasida militsiyaga umumiy rahbarlikni amalga oshirar, militsiya muassasalarini tekshirar va taftish qilar, militsiya xodimlarining bir viloyatdan ikkinchisiga o'tishlarini boshqarar edi. 1918 yilning fevral oyida barcha uезд, shahar hamda volostlarda militsiya idoralari tashkil etila boshlandi. Butun mamlakatdagi kabi Turkistonda ham sovet militsiyasi yangicha huquq-tartibotni himoya qilishga da'vat etilgan ishchi va dehqonlarning sinfiy tashkiloti sifatida bunyod etildi [9].

1920 yilning oxiriga kelib Turkiston ASSR hududida 34 ta shahar, 26 ta tuman va 92 ta rayon milisiya bo'limlari mavjud edi. 1920 yil 29 noyabrda Farg'onada tashkil etilgan milisiyada xizmat qilish uchun "Qo'shchi" ittifoqi a'zolarini jalb qila boshladi. Unda boshliqlar tarkibini tayinlash harbiy organlarning ruxsati bilan amalga oshirish belgilandi. Toshkentning yangi shahrida 300 ta, Eski shahrida 250 ta, Samarqandda 500 ta, Amudaryoda 270 ta, Farg'onada 620 ta, Yettisuvda 680 ta milisiya xodimlari byudjet hisobidan faoliyat yuritganlar. Toshkent shahri bo'yicha 40 ta shtat otliq otryadga ajratilgan. Birgina yangi shahar milisiyasining ma'muriy bo'limida 20 ta katta, 60 ta kichik milisiya xodimlar shtatlari ajratilgan [10].

Sovet davrida milliy hududlarda hokimiyatni mahalliy kadrlarga berishga alohida e'tibor berildi. Ya'ni, davlat ishlarini yurituvchi xodimlar o'sha hudud aholisining tili va urf-odatlarini yaxshi bilishi lozim edi. Bu siyosat, ayniqsa, qishloq xo'jaligi asosiy tarmoq bo'lgan mintaqalarda ishchi va dehqonlar birligini mustahkamlashga xizmat qildi. Mahalliyashtirish deb nomlangan bu jarayon partiyaning X va XII s'yezdlari qarorlari bilan yanada kuchaytirildi. Bu ishlar milisiya organlarida ham amalga oshirildi. Masalan, barcha hujjatlar mahalliy tilda yuritila boshlandi va xodimlar ona tilini o'rganishga rag'batlantirildi.

Shuning bilan birgalikda o'sha davrda milisiya xodimining o'rtacha oyiligi 23 rublni tashkil etgan bo'lsa (ayrim hududlarda oylik ish haqi 3 yoki 4 oy kech berilgan), tahlil uchun, armiya komandirini 75 rubl, mehnatkash 40 rubl, farrosh 60 rubl maosh olishgan. Ayniqsa, qishloq joylarida milisiyaning ishi xodimlar yetishmasligi tufayli og'ir edi. Qishloq joylarida bir milisiya xodimiga 3-5 ming kishi to'g'ri kelishi kerak bo'lgan holda, amalda bu raqam ancha ortiq bo'lgan [11].

1920-1924 yillar mobaynida o'lkada ichki ishlar organlarida ish yuritish bo'yicha ko'plab qarorlar chiqarilgan.

1924 yil 14 dekabrda O'zbekiston SSR militsiyasi boshlig'ining 16-sonli buyrug'i e'lon qilindi. Buyruqda "Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasi hududlarida faoliyat yuritgan ichki ishlar organlari O'zbekiston SSR militsiyasi tasarrufiga o'tkazilgani ko'rsatilgan bo'lib, endilikda militsiya organlarining tarkibi butunlay qayta ko'rib chiqilishi zarurligi, xodimlarga militsiya safida xizmat olib borish qoidalari va jamiyatda tartib-intizomni ta'minlash borasida tegishli kurslar tashkil etish kerakligi, shuningdek, tashkilotda mustahkam tizimli tartib o'rnatish muhimligi" belgilab berildi [12].

O'zbekiston SSR Ichki ishlar xalq komissarligining sovet boshqaruv tizimidagi o'rni va huquqiy maqomi haqida shu paytda Ichki ishlar xalq komissari lavozimida ishlagan Rahmat Rafiqning maqolasi 1925 yil 20 aprelda e'lon qilingan. Maqola "O'zbekistonning Ichki ishlar komissarligi va uning Sho'ro tuzilishidagi usuli" deb nomlanib, unda o'sha davrda ichki ishlar komissarligiga yuklatilgan vazifa va vakolatlar, komissarlikning yangi hukumat tarkibidagi o'rni haqida quyidagi qimmatli ma'lumotlar keltiriladi: "Ichki ishlar komissarligi Sho'ro tuzilishi usulida Sho'ro qonunlarini umumiy sharoit asoslariga muvofiq amalga qo'yadigan quvvatga molik bir muassasadir [13]. Maqolada keltirilgan fikrlar o'ziga xos qimmatlidir, chunki unda ilk bor ichki ishlar xalq komissariatiga yuklatilgan vazifa va vakolatlar, ularning faoliyatiga oid ma'lumotlar keltirilgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, maqolada

komissarlik rahbari tomonidan o'sha davr talabi va nuqtai nazaridan ichki ishlar komissariatiga to'g'ri baho berilgan.

Qayta tashkil etilgan ichki ishlar organlarining faoliyatini takomillashtirish maqsadida IIHK tomonidan 1925 yil 1 dekabrda "O'zbekiston SSRning Sovet Ishchi-dehqon militsiyasi haqida Nizomi" 110 qabul qilindi. Jumladan uning 1-bandida: "O'zbekiston SSRning Sovet Ishchi-dehqon militsiyasi markaziy va mahalliy hokimiyatning ijro etuvchi organi bo'lib, ular tomonidan inqilobiy tartibni himoya qilish va xavfsizlikni ta'minlash yuzasidan e'lon qilingan qaror, buyruq hamda farmoyishlarni hayotga tatbiq etadi" deb ko'rsatilgan. Umuman olganda bu davrda militsiyaga yuklatilgan vazifalar quyidagilardan iborat bo'lgan: inqilobiy tartibni himoya qilish; fuqarolarning shaxsiy va mulkiy xavfsizligini ta'minlash jarimalarini undirish; qishloq xo'jaligini nazorat qilish; qoramollarni sonini tekshirib turish [14].

Shu bilan birga militsiya organlari faoliyati davomida bir qator komissarliklar va tashkilotlarga yordam berib turgan. Yer ishlari xalq komissarligiga o'rmonlarni qo'riqlashda, ovchilik va baliqchilik qoidalarini buzmaslikni nazorat qilishda, Moliya xalq komissarligiga soliqlarni yig'ishda va aksiz qoidalarini buzilish holatlarini tekshirishda, Tashki savdo xalq komissarligiga bojxona ishlarida; Adliya xalq komissarligiga fuqaro ishlari bo'yicha sud chiqargan hukmlarni amalga oshirishda, jumladan, sudga chaqiruv va chaqiruv qo'g'ozlarini topshirish, sud belgilagan jarimalarini undirish hamda sud hukmiga binoan yasha ta'kidlangan hududlarni nazorat qilish va boshqalarda yordam berilgan [15].

Jamiyatdagi jinoyatchilikni oldini olish va kamaytirish ishlari jadallashtirish jarayonida O'zbekiston SSR MIK Prezidiumi tomonidan qabul qilingan qarorda (1925 yil iyul) "Temir yo'l yo'nalishlarida sodir etilayotgan o'g'rilik (ayrim hollarda bir kechada 15 ta va undan ortiq), talonchilik va boshqa qonunbuzarliklarga qarshi kurashish" vazifasi yuklatildi. Ma'lumki, O'zbekiston SSR hududlarida sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng sovet rejimiga qarshi qurolli harakat 1924 yildan keyin ham davom etayotgan edi. Bu masala O'zbekiston SSR IIH yig'ilishida (1925 yil 1dekabr) muhokama etilganida militsiya organlariga "Bosmachilar guruhlarining harakati to'g'risidagi tezkor axborotlarni (ularning soni, qurollari, faoliyat yuritayotgan joyi) har bir oyda 2 marta tegishli vakolatli idoralarga topshirib turish", chekka viloyatlarda ularga qarshi kurashish kabi qo'shimcha vazifalar yuklatildi [16].

1925-1926 yillarda ichki ishlar organlarini qayta tashkil etish va faoliyatini yaxshilash bo'yicha qonunlar qabul qilinganiga qaramasdan, hujjatlarda bu ishlar amalda qiyinchiliklar bilan amalga oshirilgani ta'kidlanadi. Xususan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarni tashkil etish va ularning ishini yo'lga qo'yishda turli muammolarga duch kelinani aytiladi [17]. Xususan eng muhim vazifa jamiyatda tartib-intizomni mustahkamlash va jinoyatning oldini olishda barcha militsiya bo'limlari va ayniqsa jinoyat qidiruv bo'limlarida malakali kadrlarning yetishmasligi (Farg'ona viloyati, Xorazm viloyati 120, Qashqadaryo viloyati 121, Qoraqalpog'iston hududlarida 90% ma'lumotsiz bo'lgan 122 va b.), ayrim rayonlarda bitta ham jinoyat qidiruv inspektorlarining bo'lmaganligi, ijtimoiy ta'minotdagi uzilishlar 123 va harajatlarga mablag' yetishmasligi 124 (aloqa o'rnatishda pochta-telegrafdan foydalanish uchun va b.), bo'limlar hatto to'ldirish uchun belgilangan blankalar bilan ta'minlanmaganligi, viloyatlarda pasport stollari va manzil byurolarining yo'qligi 125 (shuningdek, ularning faoliyatiga oid yo'riqnomalar ishlab chiqilmaganligi) va boshqa tashkiliy masalalar bilan izohlanadi. Buning oqibatida respublikaning ayrim viloyatlarida (Qashqadaryo viloyatida bu ko'rsatkich juda past bo'lgan) jinoyatlarni fosh etish darajasi 38 %gacha 27 tushib ketish holatlari kuzatilgan. Qo'qon shahrida esa fuqarolarning arizalarini ro'yxat olish kitobida ko'rsatilgan 64 ta jinoyat ishdan bor-yo'g'i 7 tasi fosh etilgani O'zbekiston ASSR Adliya Komissarligiga Farg'ona viloyat prokurori tomonidan topshirilgan xisobotlarda keltirilgan [18].

1926-yil mart oyida O'zbekiston SSR IIXX kollegiyasi yig'ilishida militsiya faoliyatiga tegishli jiddiy muammolar muhokama qilindi. Zarafshon viloyati ijroiya komiteti ma'muriy bo'lim boshlig'i A. Mukamilov Buxoroda jinoyatchilikning avj olganini ta'kidlab, fevral oyidayoq 40 dan ortiq uyushgan jinoyatchilik holatlari qayd etilganini aytdi. Mazkur holatning sababi kadrlar yetishmasligi muammosi ekanligini ta'kidladi [19].

Jumladan, 1926-yil avgustiga ko'ra, O'zbekiston SSRdagi militsiya organlarida jami 3555 kishi faoliyat yuritgan. Ular quyidagi turkumlarga bo'lingan:

1. Davlat militsiyasi: 2401 kishi (mahalliy byudjet tomonidan moliyalashtirilgan).

2. Mahkama militsiyasi: 829 kishi (shartnoma asosida tashkilotlar tomonidan ta'minlash).

3. Ko'ngilli militsiya: 325 kishi (davlat byudjeti hisobidan) [20].

Respublikada jinoyatchilikni oldini olish, jamoat tartibini saqlash uchun ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlashga ya'ni kadrlar yetishmovchiligini bartaraf etishga alohida e'tibor qaratildi. Chunki nafaqat respublika balki Ittifoq markazida ham mutaxassislar yetishmasligi sezilardi. Masalan, RSFSR davlat militsiyasining katta va oliy rahbarlari orasidan faqat 6 foiz xodimlar militsiya maktabini tamomlagan edilar.

VKP(b) MKK Prezidiumi va ishchi-dehqon militsiyasi xalq komissarligi hay'ati

1928 yil 22 iyunda qo'shma qaror qabul qildi. Qarorda militsiya xodimlarini tayyorlovchi vaqayta tayyorlovchi o'quv yurtlari tarmog'ini yanada kengaytirish zarurligi ko'rsatib o'tildi. Jumladan, barcha ittifoqdosh respublikalarda militsiya oliy rahbari tarkibini tayyorlovchi kurslar ochish tavsiya etildi. Shunga ko'ra 1928 yilda Samarqandda respublika militsiya maktabi, jinoyat qidiruv xodimlari va jazoni o'tash joylari xizmatchilarini tayyorlash maktablari ochildi [21].

O'zbekiston Sovet Sosialistik Respublikasi Markaziy Ijroiya Qo'mitasi va Xalq Komissarlari Kengashi tomonidan qabul qilingan qaror bilan ishchi-dehqon militsiyasining o'n yilligi ulkan bayram sifatida nishonlandi. Mazkur qarorda militsiya xodimlarining uzoq yillar davomida adolat uchun xizmat qilgani uchun moddiy rag'batlantirilishi nazarda tutildi. Xususan, ularga asosiy maoshlariga qo'shimcha ravishda mukofot pullari berilishi, turar joy uchun to'lanadigan haq miqdori kamaytirilishi va farzandlarining ta'lim olishi uchun imtiyozlar berilishi belgilandi. Bundan tashqari, viloyat va tuman ijroiya qo'mitalariga militsiya xodimlarining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish maqsadida ularni sug'urtalash, yangi xodimlar uchun yashash uchun qulay sharoitlar yaratish va mavjud turar joylarni ta'mirlash uchun zarur mablag'lar ajratish topshirildi. Respublika Sog'liqni saqlash xalq komissariatiga esa militsiya xodimlarining sog'lig'ini mustahkamlash maqsadida ularga davolanish uchun sanatoriylarda joy ajratish vazifasi yuklatildi.

Rossiya Federatsiyasi maxsus o'quv yurtlarida militsiya kadrlarini tayyorlash ittifoqdosh respublikalarga katta yordam ko'rsatdi. 1930 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, RSFSR militsiya xodimlarining soni (Uzoq Sharq va Ingushetiya tashqari) 100 mingga yaqinlashdi. 1929 yil kuzidan boshlab, militsiya safiga ayollar ham kira boshladilar va ular militsiya xodimlarining umumiy sonini 2 foizini tashkil etar edi [22].

Sovet militsiyasining bundan keyingi tashkiliy rivojlanishi, tarkibi, ish faoliyati shakli va usullarining takomillashishi SSSR miqyosida 1934 yil 10 iyulda Umumittifoq Ichki ishlar xalq komissarligi tuzilishi bilan bog'liq. Unga davlat xavfsizlik organlari va militsiya bo'ysundirilgan edi [23]. Ularning asosiy zimmasiga: ichki va tashqi davlat va chegara xavfsizligi, socialistik mulkni asrash, fuqarolik holatini qayd etish, yo'llar nazorati, davlat kartografiyasi, o'rmonlarni qo'riqlash, bozorlarda o'lchov va tarozig'irlik nazorati, voyaga yetmaganlar jinoyatini oldini olish va boshqalar kirardi.

Sovet davrida ichkilikbozlik juda katta ijtimoiy muammo bo'lib, jamiyatdagi tartibsizliklarning asosiy sabablaridan biri hisoblangan. Mast holda sodir etilgan turmush qoidalarini buzish, maishiy zo'ravonlik, bezorilik va boshqa jinoyatlar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan edi. Bu muammoning oldini olish maqsadida 1939 yilda 20 noyabr qabul qilingan qaror [24]ga muvofiq, ichkilikka qarshi kurash ishlari yanada kuchaytirish va militsiyaning bu boradagi mas'uliyatini oshirish maqsadida, hushyorxonalar Sog'liqni saqlash xalq komissarligidan olinib, Ichki ishlar xalq komissarligiga berildi. Bu esa, o'z navbatida, militsiya xodimlarining vazifalari doirasini kengaytirib, ularga profilaktika ishlari olib borish bo'yicha yangi vazifalar yukladi.

Ikkinchi jahon urushining dastlabki kunlaridanoq O'zbekiston Respublikasi militsiyasining ko'plab xodimlari chaqiruv bilan va ko'ngilli ravishda Qizil armiya safiga qo'shildilar. Jumladan, Samarqand viloyati militsiya idoralaridan 149 ta xodim frontga ketdi. Toshkent militsiya maktabi kursantlarining 50 foizi, komandir-o'qituvchilar tarkibining 30 foizi o'zbek milliy diviziyasi, shuningdek general Panfilov diviziyasi saflarida jang qildilar [25].

Urush yillarida militsiya organlaridan frontga ketgan erkaklar o'rniga xotin-qizlar kelishdi. Masalan, 1942 yildan 1945 yilgacha Toshkent militsiya maktabining kursantlar tarkibi ma'lum darajada xotin-qizlar hisobiga to'ldirilib, ularning salmog'i maktab kursantlari umumiy sonining 30-60 foizini tashkil qilardi [26].

Urush davrida Toshkent milisiyasida ayollar soni avvalgilarga qaraganda sezilarli darajada oshdi. Milisiyada ishlash har bir xodimdan juda katta mehnat, yuksak ma'naviy g'ayrat va mukammal halollik bilan birga, qat'iy intizomni talab qilardi.

Mamlakatimizning g'arbiy hududlaridan sharqiy va janubi-sharqiy viloyatlarga aholining ko'p miqdorda ko'chirilishi munosabati bilan yirik sanoat markazlari, bir qancha ittifoqdosh respublikalar poytaxtlari, jumladan Toshkentda shahar milisiya bo'limlari asosida shahar milisiya boshqarmalari tashkil etildi [27].

Ikkinchi jahon urushi boshlangach, milisiya xodimlarining zimmasiga tushadigan vazifalar birdaniga ortdi. Ularning asosiy ishi mamlakat ichidagi tartibni saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurashdan iborat bo'lsa-da, urush sharoitida bu vazifalar yanada murakkablashdi. Birinchidan, 1942 yilda qabul qilingan qarorga muvofiq, O'zbekistonga Shimoliy Kavkaz, Gruziya va Qrimdan ko'plab odamlar majburan ko'chirib keltirildi. Ularga "dushmanga yordam bergan" degan ayblovlar qo'yildi. Masalan, faqat Qrimdan 150 mingga yaqin tatarlar O'zbekistonga surgun qilindi. Shuningdek, Gruziyadan 110 mingga yaqin mexxeti turklari ham bu yerga keltirildi. Bu kabi ko'plab odamlarni kutib olish, ularga yashash uchun joy ajratish va ish topish juda qiyin vazifa edi. Milisiya xodimlari bu jarayonda muhim rol o'ynab, ko'p ishlarni amalga oshirishlari lozim edi. Ikkinchidan, urush davrida milisiya xodimlari faqat jinoyatchilikka qarshi kurashibgina qolmay, balki dushmaning turli xil provokatsiyalariga qarshi ham kurashishlari kerak edi. Ular elektrostansiyalar, ko'priklar va aloqa liniyalari kabi muhim ob'ektlarni himoya qilish, shuningdek, harbiy sanoatni rivojlantirish uchun yaratilgan korxonalarda xavfsizlikni ta'minlash kabi vazifalarni bajarishgan. Urush sharoitida komendantlik soati joriy etilgani sababli, milisiya xodimlari kunduzi va kechalari patrul qilib, shubhali shaxslarni to'xtatib, ularning hujjatlarini tekshirishga majbur bo'lishgan [28]. Ikkinchi Jahon urushi davrida milisiya xodimlarining vazifalari juda kengaydi va murakkablashdi. Ular faqat jinoyatchilikka qarshi kurashibgina qolmay, balki majburan ko'chirib keltirilgan odamlarga yordam berish, muhim ob'ektlarni himoya qilish va jamoat tartibini saqlash kabi ko'plab vazifalarni bajarishgan.

O'sha davr milisiya xodimlaridan yuksak hushyorlik, tajriba va tezkor qarorlar qabul qilish talab qilinardi. Jinoyatchilikning yangi ko'rinishlari bilan kurashish, aholini xavfsiz joylarga evakuatsiya qilish, dushman ayg'oqchilarini ushlash kabi vazifalar muhim ahamiyatga ega

Foydalanilgan adabiyot ro'yxati:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси ички ишлар идоралари ходимларига байрам табриги. Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг нашри. Хабарнома № 4. (Пресс- бюллетень). 2007 йил, октябрь, ноябрь, декабрь. Тошкент, 6-7 бетлар.
2. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.10.
3. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.39.
4. Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги. Тарих: Хотира, Хулоса ва Сабоқлар. Тошкент-2024. –Б.20.
5. О'зМА Р-25 -fond -1 ro'yxat. 6-ish; 9--varaқ.
6. МДА Ўз ССР Ф-339 Р-1. й/ж 664; 40-в.
7. Ўз.Р. МДА Р-39 Р-1. й/ж 63; 59-в.
8. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.43.
9. Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги. Тарих: Хотира, Хулоса ва Сабоқлар. Тошкент-2024. –Б.24
10. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.48.
11. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.49.
12. Ерметов.А. Ўзбекистонда ички ишлар органлари фаолияти (1925-1991 йй) Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун таййорлаган дисс. –Т 2019. –Б.49-50
13. Рахмат Рафик. Ўзбекистоннинг Ички ишлар комиссарлиги ва унинг Шўро тузилишидаги ўсули. / Қизил
14. Ўзбекистон, 1925 йил 22 апрель, 108-сон.

edi.Aholini oziq-ovqat va sanoat mollari bilan ta'minlashdagi qiyinchiliklardan foydalanib, boylik orttirishga berilgan shaxslarga qarshi kurash milisiyaning vazifalaridan biri bo'ldi. Shu yillarda OBXSS va jinoyat qidiruv idoralari oziq-ovqat va sanoat kartochkalariga qarshi kurash ishlarni amalga oshirdilar. Jinoyatchilar talonlardan ikki marta foydalanib, mahsulotlarni chayqovchilarga sotishmoqda edi. Barcha bosmaxonalar nazoratga olinib, kirish-chiqish qattiq tekshiruv ostida o'tkaziladi. Tanlangan kartochkalarni saqlash va yetkazishda xavfsizlikni ta'minlash milisiya zimmasida bo'ldi.

1949 yilga kelib ichki ishlar organlarida uchastka operativ vakillari lavozimlari joriy etildi. Ob'yektlarni muhofaza qilish yuzasidan idora milisiyasi tuzildi, hovlilar, ko'chalar, bog'lar, parklar va boshqa jamoat joylarining sanitariya ahvoli va obodonchiligi ustidan nazorat o'rnatildi. Shuningdek, milisiya xodimlarining xizmatlarini rag'batlantirish maqsadida 1950 yil 1 noyabrda SSSR Oliy Kengashi Prezidiumi "Jamoat tartibini saqlashdagi a'lo xizmatlari uchun" medalini ta'sis etish to'g'risida qaror qabul qildi [29].

1953 yil 16 iyunda "SSSR Ichki ishlar ministrligi to'g'risida" Nizom loyihasi qabul qilindi. Unda SSSR Konstitutsiyasining 76-moddasiga asosan, ittifoq tarkibidagi respublikalar va avtonom respublikalarda ichki ishlar vazirliklari hamda viloyat va chekka o'lkalari ichki ishlar boshqarmalari tashkil etilishi ko'rsatildi. Ichki ishlar vazirligi to'g'risidagi Nizom loyihasida vazirlikka yuklatilgan vazifa va huquqlar ham belgilab berildi. Belgilangan vazifalar 20 bo'limdan iborat bo'lib, eng asosiysi sifatida: mamlakatda jamoat tartibini saqlash, turli ko'rinishdagi jinoyat ishlari va davlat mulkini o'marishga qarshi kurashish, pasport tizimini ta'minlash va fuqarolik holatlarini ro'yxatga olish vazifasi ko'rsatilgan. 10 ta baddan iborat bo'lgan huquqlari orasida eng muhimi bu Ichki ishlar vazirligi mustaqil ravishda militsiya va ichki ishlar tizimidagi qo'shinlarning faoliyatiga oid huquqiy-normativ hujjatlarni qabul qilish, jumladan, buyruq, farmoyish va ko'rsatmalarni qabul qilish hamda ularning ijrosini nazorat qilish huquqiga ega ekanligi belgilab berildi.

Xulosa o'rinda aytish joizki, chor Rossiyasining Turkiston o'lkasidagi hukumronligi o'lkada jamoat havsizligini mustahkamlash ishlarning tizimli tashkil etilishiga ijobiy hissa qo'sha oldi. Xususan, chor Rossiyasining va sovetlarning o'lkadagi faoliyati keyingi davrlardagi ichki ishlar organlari idoralarining nizomlari, qaror va buyruqlarning shakllanishi va sohaning huquqiy va tashkiliy asosining mustahkamlanishiga olib keldi.

15. Эролкин М . Развития органов милиции в Советском государстве. Москва, 1967. -С.44.
16. Ерметов.А. Ўзбекистонда ички ишлар органлари фаолияти (1925-1991 йй) Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун таййорлаган дисс. –Т 2019. –Б.49-52
17. ЎР МА, 86-фонд, 1-рўйхат, 3192-иш, 478-варақ
18. ЎР МДА, 86-фонд, 1-рўйхат, 2151-иш, 382-385-варақлар.
19. Ерметов.А. Ўзбекистонда ички ишлар органлари фаолияти (1925-1991 йй) Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун таййорлаган дисс. –Т 2019. –Б.54
20. О'Р PDA, 58-fond, 1-ro'yxat, 751-ish, 27-28-varaқlar.
21. О'Р PDA, 58-fond, 3-ro'yxat, 755-ish, 101-varaқ
22. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.56.
23. Кизилов И.И. НКВД РСФСР (1917-1930 гг). М., 1969. – С.141.
24. Арипов Р. Из истории госбезопасности Узбекистана (1917-1935 гг.). –Т., 1967. – С.45.
25. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.62.
26. Ташкентская школа милиции. Ташкент. Изд-во ТШМ, 1964, –С.31.
27. Қодиров Қ.Б. Тарих: Ўзбекистон ички ишлар органлари фаолиятдан: Ўқув қўлланма / – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. – Б.64
28. Уразаев Ш. Ташкентский Совет в годы Великой Отечественной войны. Т., «Узбекистан», 1968, –С.53.
29. Положение о военных трибуналах в местностях, объявленных на военном положении, и в районах военных действий. Ведомости Верховного Совета СССР. 1941. № 29.–С.34.